

Empirijska provjera dvoprocesne kognitivno-motivacijske teorije društvenih predrasuda na uzorku hrvatske nacionalne manjine u Vojvodini (Srbija)

Zlatko Šram*

zlatko.sram@hcdi.hr

<https://orcid.org/0000-0003-2689-5706>

Mario Bara**

mario.bara@unicath.hr

<https://orcid.org/0000-0002-9964-7802>

<https://doi.org/10.31192/np.23.1.7>

UDK: 159.923.3:[316:140.8](497.113=163.42)

316.647.8:314-054.7

(047.31)

Izvorni znanstveni rad /

Original scientific paper

Primljeno: 28. kolovoza 2024.

Prihvaćeno: 9. prosinca 2024.

U ovom se istraživanju nastojalo utvrditi: (1) jesu li osobine ličnosti značajni prediktori društvenih svjetonazora, (2) doprinos društvenih svjetonazora i osobina ličnosti u predikciji desne autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju i (3) doprinos društvenih svjetonazora, ideoloških stavova i osobina ličnosti u predikciji antiimigrantskog stava. Istraživanje je provedeno na prigodnom uzorku punoljetnih ispitanika hrvatske nacionalnosti u Vojvodini (Srbija) (N=189). Koncept predrasude je mjeran antiimigrantskim stavom koji je ukazivao na postojanje izrazitog neprijateljstva, odbojnosti i netrpeljivosti prema izbjeglicama iz Sirije, Iraka i Afganistana. Kao najznačajniji prediktor društvenih svjetonazora utvrđena je ugodnost i to u negativnom smjeru. Kao značajni prediktori desne autoritarnosti su niska otvorenost za iskustva, viša savjesnost i uvjerenje da je svijet opasno mjesto, dok su se kao značajni prediktori orijentacije na socijalnu dominaciju pokazali niska ugodnost i uvjerenje da je svijet kompetitivna džungla. Kao značajni prediktori antiimigrantskog stava utvrđeni su desna autoritarnost i uvjerenja da je svijet opasno mjesto i kompetitivna džungla. Osobine ličnosti nisu iskazale značajan doprinos u internalizaciji antiimigrantskog stava, a što ukazuje na to da su efekti osobina ličnosti na

* Dr. sc. Zlatko Šram, Hrvatski centar za društvena istraživanja, Grgura Ninskog 5, HR-22000 Šibenik.

**Izv. prof. dr. sc. Mario Bara, Hrvatsko katoličko sveučilište, Odjel za sociologiju, Ilica 242, HR-10000 Zagreb.

predrasude posredovani putem ideoloških stavova. Nalazi istraživanja na ovom uzorku su u skladu s postavkama dualnog procesnog modela.

Ključne riječi: dualni procesni model, ideološki stavovi, osobine ličnosti, društveni svjetonazori, Hrvati u Vojvodini.

Uvod

Na temelju postulata dvoprocesne kognitivno-motivacijske teorije predrasuda,¹ nastojalo se na uzorku hrvatske nacionalne manjine u Vojvodini utvrditi doprinose li osobine ličnosti, društveni svjetonazori, desna autoritarnost i orijentacija na socijalnu dominaciju internalizaciji antiimigrantskog stava kojeg karakterizira otvoreno neprijateljstvo prema izbjeglicama iz Sirije, Iraka i Afganistana² koji su od 2015. godine i nadalje dolazili u Srbiju i Hrvatsku da bi dospjeli u bogate zemlje zapadne Europe.³ Rad istražuje objašnjava li dvoprocesna kognitivno-motivacijska teorije ideologije i predrasuda, poslije nazvana »dualni procesni model« (DPM)⁴ i funkcionira li unutar jedne nacionalno-manjinske skupine. Koliko se dalo istražiti, čini se da ovakvo istraživanje na uzorku neke nacionalno-manjinske populacije još nije provedeno. Ovaj teorijski model, koji pretpostavlja kauzalne efekte između osobina ličnosti, društvenih svjetonazora, ideologije i predrasuda, bio je potvrđen u raznim korelacijskim,⁵ eksperimentalnim i longitudinalnim istraživanjima.⁶ Očekivalo se da bi povijesno i političko naslijeđe Hrvata u Vojvodini i njihov nacionalno-manjinski status⁷ mogli imati utjecaj na drugačiju strukturu povezanosti osobina ličnosti, društvenih svjetonazora, ideoloških stavova i društvene predrasude, a u usporedbi

¹ Usp. John DUCKITT, A dual-process cognitive-motivational theory of ideology and prejudice, u: Mark P. ZANNA (ur.), *Advances in Experimental Social Psychology*, New York, Academic Press, 2001, sv. 33, 41-113.

² Usp. Zlatko ŠRAM, The development of a 9-item scale to measure anti-immigrant attitude toward the Middle East refugees, *Romanian Journal of Applied Psychology*, 22 (2020) 2, 26-32.

³ U nastavku se za izbjeglice sa Srednjeg istoka i Afganistana koristi izraz izbjeglice.

⁴ Usp. John DUCKITT, Chris G. SIBLEY, A dual-process motivational model of ideology, politics, and prejudice, *Psychological Inquiry*, 20 (2009) 2-3, 98-109.

⁵ Usp. John DUCKITT, Chris G. SIBLEY, Right-wing authoritarianism and Social dominance orientation differentially moderate intergroup effects on prejudice, *European Journal of Personality*, 24 (2010) 7, 583-601; Sandeep ROY i dr., Psychopathic propensities contribute to social dominance orientation and right-wing authoritarianism in predicting prejudicial attitudes in a large European sample, *Personality and Individual Differences*, 168 (2021) 4, 1-6.

⁶ Usp. John DUCKITT, Chris G. SIBLEY, The dual process motivational model of ideology and prejudice, u: Chris G. SIBLEY, Fiona Kate BARLOW (ur.), *The Cambridge Handbook of the Psychology of Prejudice*, Cambridge, UK, Cambridge University Press, 2017, 188-221.

⁷ Usp. Jasminka DULIĆ, Zlatko ŠRAM, Političko-ideološke orijentacije kao komponente političke kulture bačkih Hrvata – komparacija nacionalnih skupina u Subotici, u: Mario BARA, Aleksandar VUKIĆ (ur.), *Hrvati u Vojvodini: identitet(i), procesi i društvene aktivnosti*, Zagreb – Subotica, Institut za migracije i narodnosti – Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, 2012, 15-35.

s istraživanjima provedenim na drugim uzorcima na kojima je dualni procesni model bio provjeravan, a to su bila uglavnom istraživanja na studentskim uzorcima i pripadnicima većinskih naroda.⁸

1. Dualni procesni model

Unutar dvoprocesne kognitivno-motivacijske teorije, desna autoritarnost i orijentacija na socijalnu dominaciju su dva (dualna) aspekta kognitivno-motivacijskog sustava koji je u pozadini individualnih razlika u društvenim stavovima koji iskazuju različite vrste predrasuda.⁹ Držalo se da su desna autoritarnost i orijentacija na socijalnu dominaciju stabilne osobine ličnosti.¹⁰ Međutim, desna autoritarnost i orijentacija na socijalnu dominaciju u dualnom procesnom modelu nisu nepromjenjive osobine ličnosti nego su ideološki stavovi, odnosno dva šira ideološka okvira.¹¹ Premda se ove ideološke dimenzije (desna autoritarnost i orijentacija na socijalnu dominaciju) nalaze u međusobno pozitivnoj korelaciji, ovdje je ipak riječ o dva različita stavovska konstrukta koji izražavaju različite motivacijske ciljeve. Motivacijski cilj desne autoritarnosti odnosi se na potrebu za socijalnom kohezijom i kolektivnom sigurnošću, dok se motivacijski cilj orijentacije na socijalnu dominaciju odnosi na potrebu za grupnom dominacijom i superiornošću. Desna autoritarnost ukazuje na postojanje vjerovanja u socijalnu kontrolu, poslušnost postojećim autoritetima, konformiranju s tradicionalnim vrijednostima i religijskim moralom i normama, dok orijentacija na socijalnu dominaciju izražava vjerovanja u nejednakost u području socijalnog i ekonomskog života i pretpostavlja pravo da moćne grupe dominiraju nad slabima.¹²

⁸ Usp. Jelena MATIĆ, Ajana LOW, Denis BRATKO, Personality and ideological basis of anti-immigrant prejudice among Croatian youth, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45 (2018) 13, 2387-2406; Valerio PELLEGRINI i dr., Psychological basis of anti-immigration attitudes among populist voters, *Journal of Applied Social Psychology*, 52 (2022) 6, 449-458.

⁹ Usp. Jelena MATIĆ BOJIĆ, Odnos ličnosti i predrasuda. Teorijska osnova i pregled empirijskih nalaza, *Psihološke teme*, 29 (2020) 3, 707-728; Duckitt, *A dual-process cognitive...*, 50-51.

¹⁰ Usp. Bob ALTEMEYER, The other »authoritarian personality«, *Advances in Experimental Social Psychology*, 30 (1998) 47-49.

¹¹ Usp. Duckitt, *A dual-process cognitive...*, 50-51; Alain VAN HIEL, Ilse CORNELIS, Arne ROETS, The intervening role of social worldviews in the relationship between the Five Factor model of personality and social attitudes. *European Journal of Personality*, 21 (2007) 131-148.

¹² Usp. Duckitt, Sibley, *Right wing authoritarianism...*, 585.

2. Socijalno-psihološka osnova desne autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju

Dualni procesni model (DPM) pretpostavlja da desna autoritarnost proizlazi iz društvenog svjetonazora koji svijet u kojem pojedinci žive opisuje kao opasan, prijeteci i nepredvidiv. Ovaj društveni svjetonazor jest uvjerenje da je svijet opasno mjesto (*Dangerous Worldview*) i rezultat je dispozicije socijalnom konformizmu i iskustva percepcije prijetnje i opasnosti u svijetu.¹³ Orijehtacija na socijalnu dominaciju proizlazi iz svjetonazora u čijoj se pozadini nalazi percepcija ili uvjerenje da je svijet kompetitivna džungla¹⁴ (*Competitive Worldview*) u kojoj postoji stalna međugrupna borba za dominacijom i superiornošću.

Društveni svjetonazor da je svijet kompetitivna džungla rezultat je dispozicije psihološke tvrdokornosti (*tough-mindedness*) ili društvene neosjetljivosti i rezultat je uključenosti u natjecanja u socijalnoj sredini u kojoj pojedinac živi.¹⁵ Specifične osobine ličnosti iz petofaktorskog modela ličnosti su inkorporirane u dualni procesni model (DPM), a to su: ugodnost, savjesnost i otvorenost za iskustva. Niski rezultati kod otvorenosti za iskustva i visoki kod savjesnosti jesu one osobine ličnosti koje su pozitivno povezane s preferiranjem sigurnosti, stabilnosti, strukture i reda. Dualni procesni model pretpostavlja da ove osobine ličnosti, tj. niska otvorenost za iskustva i visoka savjesnost pojačavaju desnu autoritarnost direktno i indirektno pojačanim uvjerenjem da je svijet opasno mjesto. Dualni procesni model također pretpostavlja da je niska ugodnost ona osobina ličnosti koja je u pozadini orijentacije na socijalnu dominaciju.

3. Relacije između osobina ličnosti, društvenih svjetonazora i ideoloških stavova

Metaanaliza je pokazala da su niska otvorenost za iskustva i visoka savjesnost značajni prediktori desne autoritarnosti, dok se niska ugodnost pokazala značajnim prediktorom orijentacije na socijalnu dominaciju.¹⁶ Druga metaanaliza je utvrdila da je uvjerenje o svijetu kao opasnom mjestu u supstancijalnoj korelaciji s desnom autoritarnošću, dok je uvjerenje da je svijet kompetitivna džungla u supstancijalnoj korelaciji s orijentacijom na socijalnu dominaciju. Istraživanja su pokazala da su značajni prediktori desne autoritarnosti niska

¹³ Usp. Ryan PERRY, Chris G. SIBLEY, John DUCKITT, Dangerous and competitive worldviews. A meta-analysis of their associations with Social Dominance Orientation and Right-Wing Authoritarianism, *Journal of Research in Personality*, 47 (2013) 1, 116-127; Elena ZUBIELEVITCH, Chris, G. SIBLEY, Danny OSBORNE, Examining change in social dominance and authoritarianism during New Zealand's nationwide COVID-19 lockdown, *European Journal of Social Psychology*, 54 (2024) 1, 219-236.

¹⁴ Nazivi društvenih svjetonazora prevedenih na hrvatski jezik preuzeti su iz: Jelena MATIĆ BOJIĆ, Odnos ličnosti i predrasuda. Teorijska osnova i pregled empirijskih nalaza, *Psihologijske teme*, 29 (2020) 3, 707-728.

¹⁵ Usp. Perry, Sibley, Duckitt, *Dangerous and competitive worldviews...*, 122.

¹⁶ Usp. Chris G. SIBLEY, John DUCKITT, Personality and prejudice. A meta-analysis and theoretical review, *Personality and Social Psychology*, 12 (2008) 3, 248-279.

otvorenost za iskustva, visoka savjesnost i uvjerenje da je svijet opasno mjesto, a kao značajni prediktori orijentacije na socijalnu dominaciju su niska ugodnost i uvjerenje da je svijet kompetitivna džungla.¹⁷ Valja imati na umu da su, prema DPM-u, efekti osobina ličnosti na predrasude indirektni, odnosno da su posredovani putem ideoloških stavova (putem desne autoritarnosti i orijentacije na socijalnu orijentaciju).¹⁸

4. *Relacije između društvenih svjetonazora, ideoloških stavova i predrasuda*

DPM pretpostavlja da će manje ugodne osobe i one koje percipiraju svijet oko sebe kao kompetitivnu džunglu ujedno biti više orijentirane na socijalnu dominaciju, a što bi trebalo izazvati povećan stupanj izražavanja neke predrasude.¹⁹ Druga motivacijska baza predrasude je u DPM-u ona koja proizlazi iz uzajamnog djelovanja niske otvorenosti za iskustva, visoke savjesnosti i uvjerenja da je svijet opasno mjesto, a što gravitira prema desno-autoritarnim ideologijama.²⁰ Takve ideologije pojedincima daju osjećaj reda i sigurnosti putem poslušnosti autoritetu, postavljaju jasna pravila, drže se tradicionalnih vrijednosti. Osobe koje izražavaju nisku otvorenost za iskustva i koje percipiraju prijetnju kolektivnoj sigurnosti generirat će predrasudu prema članovima one vanjske grupe koja im se čini uzrokom takvih prijetnji.²¹ Drugim riječima, DPM pretpostavlja da će osoba koja postiže veće rezultate na skali desne autoritarnosti jače reagirati na društvenu prijetnju i ujedno biti više motivirana da tu prijetnju drži pod kontrolom.²²

¹⁷ Usp. Danny OSBORNE i dr., The psychological causes and societal consequences of authoritarianism, *Nature Reviews Psychology*, 2 (2023) 4, 220-232.

¹⁸ Matić Bojić, *Odnos ličnosti i predrasuda...*, 714.

¹⁹ Sibley i dr., *A Dual Process Model...*, 555.

²⁰ Ryan PERRY, Chris, C. SIBLEY, Big-Five personality prospectively predicts Social Dominance Orientation and Right-Wing Authoritarianism, *Personality and Individual Differences*, 52 (2012) 1, 3-8.

²¹ John DUCKITT, Chris G. SIBLEY, Right-Wing Authoritarianism, Social Dominance Orientation and the dimensions of generalized prejudice, *European Journal of Personality*, 21 (2007) 2, 113-130.

²² Usp. Stanly FELDMAN, Karen STENNER, Perceived threat and authoritarianism. *Political Psychology*, 18 (1997) 4, 741-770; Marton HADARICS, Anna KENDE, A closer look at intergroup threat within the Dual Process Model framework. The mediating role of moral foundations, *Psychological Thought*, 10 (2017) 1, 167-177; Alberto MIRISOLA i dr., Social threat to safety, compensatory control, and Right-Wing Authoritarianism, *Political Psychology*, 35 (2014) 6, 795-812; Emma ONRAET i dr., Internal and external threat in relationship with right-wing attitudes, *Journal of Personality*, 81 (2013) 3, 233-248.

5. Ciljevi istraživanja

- (1) Utvrditi jesu li osobine ličnosti značajni prediktori društvenih svjetonazora.
- (2) Utvrditi jesu li društveni svjetonazori i osobine ličnosti značajni prediktori desne autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju.
- (3) Utvrditi jesu li društveni svjetonazori, ideološki stavovi i osobine ličnosti značajni prediktori antiimigrantskog stava prema izbjeglicama.

6. Hipoteze istraživanja

- (1) Osobine ličnosti bit će značajni prediktori društvenih svjetonazora.
- (2) Glavni prediktori desne autoritarnosti bit će uvjerenje da je svijet opasno mjesto u pozitivnom smjeru i otvorenost za iskustva u negativnom smjeru.
- (3) Glavni prediktori orijentacije na socijalnu orijentaciju bit će uvjerenje da je svijet kompetitivna džungla u pozitivnom smjeru i ugodnost u negativnom smjeru.
- (4) Pretpostavili smo da će neki društveni svjetonazori, ideološki stavovi i osobine ličnosti biti značajni prediktori antiimigrantskog stava.

7. Metoda istraživanja

7.1. Ispitanici i postupak

Istraživanje je provedeno na prigodnom uzorku punoljetnih ispitanika hrvatske nacionalnosti u Vojvodini u Bačkom Bregu, Novom Sadu, Somboru, Sonti, Subotici, Surčinu i Šidu (N = 189). U uzorku je bilo 48 % muških ispitanika. Ispitanici su ravnomjerno zastupljeni u svim dobnim skupinama: srednja vrijednost dobi ispitanika bila je $M = 45,07$ godina, $SD = 16,01$. Udio ispitanika s obzirom na dob bio je: 18-28 godina 20,1 %; 29-40 godina 19 %; 41-50 godina 22,2 %; 51-60 godina 19 %; 61 i više godina 19,6 %. S obzirom na školsku naobrazbu u uzorku prevladavaju ispitanici s višim stupnjem naobrazbe. U 97 % slučajeva ispitanici su se izjasnili kao pripadnici Rimokatoličke crkve. Ispitanici su samostalno ispunjavali upitnik koji bi im anketari uručili sa zamolbom za sudjelovanje u istraživanju. Pripadnici različitih hrvatskih udruga u navedenim gradovima i mjestima proveli su anketiranje.

7.2. Mjerni instrumenti

Dimenzije ličnosti kao što su ugodnost (U), savjesnost (S) i otvorenost za iskustva (O) mjerili smo skalom Mini-IPIP.²³ Svaka od ovih dimenzija ličnosti mjerena je na temelju četiriju čestica. Od ispitanika je traženo da odgovore u kojoj se mjeri neka tvrdnja odnosi na njih s mogućnošću odgovora od 1 – potpuno netočno do 7 – potpuno točno. Koeficijent pouzdanosti mjeran Cronbachovom alfa bio je za ugodnost $\alpha=0,53$, za savjesnost $\alpha=0,72$ i za otvorenost za iskustva $\alpha=0,68$. Uzimajući u obzir veličine srednjih vrijednosti korelacija između čestica za svaku skalu (0,23, 0,49, 0,35), vidimo da su skale imale zadovoljavajuću homogenost. Smatra se, naime, da su srednje vrijednosti korelacija među česticama dobar indeks homogenosti s prihvatljivim vrijednostima između 0,15 i 0,50.²⁴

Uvjerjenje da je svijet opasno mjesto i uvjerenje da je svijet kompetitivna džungla mjerili smo skalama »Dangerous worldview« i »Competitive worldview« koje su prezentirale skalu od 20 čestica za mjerenje društvenih svjetonazora.²⁵ Za svaki društveni svjetonazor korištena je balansirana skala od 10 čestica. Unutarnja pouzdanost za skalu »svijet je opasno mjesto« iznosila je $\alpha=0,77$, a za skalu »svijet je kompetitivna džungla« $\alpha=0,76$.

Desna autoritarnost se mjerila skalom od 18 čestica koja je u izvornom obliku nazvana »skalom autoritarnosti – konzervatizma – tradicionalizma« (*Authoritarian-Conservatism-Traditionalism scale* – ACT).²⁶ ACT skala je bila izuzetno snažno korelirana s ostalim mjerama desne autoritarnosti, i to između 0,82 i 0,93.²⁷ Stoga se moglo na temelju rezultata za cijelu skalu ACT formirati konstrukt desne autoritarnosti koji se koristio u ovom istraživanju.

Orijentaciju na socijalnu dominaciju (SD) mjerilo se skalom od 16 čestica (SDO7) koja mjeri dominantnu i antiegalitarnu dimenziju.²⁸ Unutarnja pouzdanost za cijelu skalu od 16 čestica iznosila je $\alpha=0,84$.

Za mjerenje antiimigrantskog stava prema izbjeglicama primijenjena je skala od devet čestica, a koja je ukazivala na izrazito neprijateljstvo, odbojnost i ne-

²³ Usp. M. Brent DONNELLAN i dr., The Mini-IPIP scales. Tiny-yet-effective measures of the Big Five factors of personality, *Psychological Assessment*, 18 (2006) 2, 192-2013.

²⁴ Usp. Neal SCMITT, Uses and abuses of coefficient alpha, *Psychological Assessment*, 8 (1996) 4, 350-353.

²⁵ Usp. Perry, Sibley, Duckitt, *Dangerous and competitive worldviews...*, 125.

²⁶ Usp. John DUCKITT i dr., A tripartite approach to right-wing authoritarianism. The authoritarianism-conservatism-traditionalism model, *Political Psychology*, 31 (2010) 5, 685-715.

²⁷ Usp. Barbara SHAFFER, John DUCKITT, The dimensional structure of people's fears, threats, and concerns and their relationship with right-wing authoritarianism and social dominance orientation, *International Journal of Psychology*, 48 (2013) 1, 6-17.

²⁸ Usp. Arnold HO i dr., The nature of social dominance orientation. Theorizing and measuring preferences for intergroup using the new SDO7 scale, *Journal of Personality and Social Psychology*, 109 (2015) 6, 1003-1028.

trpeljivost prema izbjeglicama iz Sirije, Iraka i Afganistana.²⁹ Skala je pokazala izuzetno visoku unutarnju pouzdanost ($\alpha=0,94$). Ispitanicima je postavljeno sljedeće pitanje: »Postoje različiti stavovi prema izbjeglicama i imigrantima koji su došli i koji još uvijek dolaze u Europu iz Sirije, Iraka i Afganistana. Koliko se slažete ili ne slažete sa sljedećim tvrdnjama koje se odnose na sirijske, iračke i afganistanske izbjeglice i imigrante u Europi?« Na 7-stupanjskoj skali Likertovog formata ispitanici su imali mogućnost odgovora od 1 – uopće se ne slažem do 7 – u potpunosti se slažem. Skala je imala sljedećih 9 čestica:

- Mislim da su ti izbjeglice i imigranti zaista odbojni.
- Moramo učiti našu djecu o opasnostima koje dolaze od ljudi kao što su ti izbjeglice i imigranti.
- Nikad se ne bih svjesno družio/la s tim izbjeglicama i imigrantima.
- Osobno se osjećam ugroženim/nom od tih izbjeglica i imigranata.
- Ljudi trebaju biti spremni boriti se protiv ljudi kao što su ti izbjeglice i imigranti.
- Osjećam da ne treba vjerovati tim izbjeglicama i imigrantima.
- Ljudi trebaju preuzeti aktivnu ulogu u otvorenom govoru protiv ljudi kao što su ti izbjeglice i imigranti.
- Ti su izbjeglice i imigranti zaista zastrašujući.
- Razmišljanje o tim izbjeglicama i imigrantima me čini nesigurnim/nom.

8. Rezultati

8.1. Osobine ličnosti kao prediktori društvenih svjetonazora

Da bi se utvrdio doprinos osobina ličnosti u predikciji rezultata na kriterijskim varijablama društvenih svjetonazora, primijenjena je multipla regresijska analiza. Nastojalo se dakle objasniti percepciju društvenih svjetonazora pomoću sustava prediktora definiranim osobinama ličnosti. Rezultati ovih regresijskih analiza prikazani su u tablici 1. Kao statistički značajan prediktor uvjerenja da je svijet opasno mjesto pokazala se ugodnost ($\beta=-0,22$, $p<0,01$). Poblje, manje izražena ugodnost doprinosila je izraženijem uvjerenju da je svijet opasno mjesto. Ovim modelom objašnjeno je 6 % varijance uvjerenja da je svijet opasno mjesto.

Kao značajni prediktori uvjerenja da je svijet kompetitivna džungla utvrđeni su ugodnost ($\beta=-0,38$, $p<0,001$) i savjesnost ($\beta=-0,14$, $p<0,05$). Poblje, izraženi-

²⁹ Usp. Šram, *The development of a 9-item scale...*, 28.

ja ugodnost te izraženija savjesnost predviđali su manje izraženo uvjerenje da je svijet kompetitivna džungla. Oko 22 % varijance uvjerenja da je svijet opasno mjesto objašnjeno je prediktorskim varijablama. Dakle, osobine ličnosti znatno više doprinose percepciji svijeta kao kompetitivne džungle negoli percepciji svijeta kao opasnog mjesta.

Tablica 1. Rezultati regresijskih analiza dimenzija ličnosti na varijablama društvenih svjetonazora

	Uvjerjenje da je svijet opasno mjesto	Uvjerjenje da je svijet kompetitivna džungla
<i>Prediktori</i>	β	β
Ugodnost	-0,22**	-0,38***
Savjesnost	0,12	-0,14*
Otvorenost za iskustva	-0,08	-0,05
	$R^2=0,06$	$R^2=0,22$
	$R=0,25$	$R=0,47$

Napomena: * $p<0,05$ ** $p<0,01$

8.2. Društveni svjetonazori i osobine ličnosti kao prediktori desne autoritarnosti i orijentacije na socijalnu orijentaciju

Da bi se ispitalo ulogu društvenih svjetonazora i osobina ličnosti kao moderatora učinaka na desnoj autoritarnosti i orijentaciji na socijalnu dominaciju, provedene su hijerarhijske regresijske analize. Desna autoritarnost i orijentacija na socijalnu dominaciju uključene su kao zavisne varijable, dok su kao nezavisne varijable u prvom koraku uključeni društveni svjetonazori, a u drugom koraku su kao nezavisne varijable uključene osobine ličnosti.

U tablici 2 se vidi da je prvim korakom hijerarhijske regresijske analize objašnjeno 9 % varijance desne autoritarnosti. Pri tom se samo uvjerenje da je svijet opasno mjesto ($\beta=0,32$, $p<0,001$) pokazalo značajnim pozitivnim prediktorom desne autoritarnosti. U drugom koraku, kad su u regresijski model uvedene osobine ličnosti, dolazi do statistički značajnog povećanja postotka objašnjene varijance od 8 % ($\Delta R^2=0,08$). Savjesnost ($\beta=0,15$, $p<0,05$) u pozitivnom smjeru i otvorenost za iskustva ($\beta=-0,23$, $p<0,01$) u negativnom smjeru imali su značajan samostalan doprinos, a svoju značajnost kao prediktor zadržalo je uvjerenje da je svijet opasno mjesto ($\beta=0,29$, $p<0,001$).

U tablici 3 vidi se da je prvim korakom hijerarhijske regresijske analize objašnjeno 19 % varijance orijentacije na socijalnu dominaciju. Pri tom se samo uvjerenje da je svijet kompetitivna džungla ($\beta=0,43$, $p<0,001$) pokazalo značajnim prediktorom orijentacije na socijalnu dominaciju. U drugom koraku, kad su u regresijski model uvedene osobine ličnosti, također nastaje statistički značajno povećanje postotka objašnjene varijance od 7 % ($\Delta R^2=0,07$). Ugodnost

($\beta = -0,24$, $p < 0,01$) je u negativnom smjeru imala značajan samostalni doprinos, a svoju značajnost kao prediktor zadržalo je uvjerenje da je svijet kompetitivna džungla ($\beta = 0,32$, $p < 0,001$). Ovim skupom prediktora objašnjeno je ukupno 26 % varijance orijentacije na socijalnu dominaciju.

Tablica 2. Rezultati hijerarhijske regresijske analize s društvenim svjetonazorima i osobinama ličnosti kao prediktorima na desnoj autoritarnosti kao kriterij varijabli

	Desna autoritarnost	
	1. korak	2. korak
<i>Prediktori</i>	β	β
Uvjerenje da je svijet opasno mjesto	0,32***	0,29***
Uvjerenje da je svijet kompetitivna džungla	-0,09	-0,05
Ugodnost		0,04
Savjesnost		0,15*
Otvorenost za iskustva		-0,23**
	$R^2 = 0,09$	$R^2 = 0,17$
	$R = 0,31$	$\Delta R^2 = 0,08$
		$R = 0,41$

* $p < 0,05$ *** $p < 0,001$

β – standardizirani regresijski koeficijent; R – koeficijent multiple korelacije; R^2 – koeficijent multiple determinacije; ΔR^2 – promjena u proporciji objašnjene varijance nakon uvođenja novih varijabli

Tablica 3. Rezultati hijerarhijske regresijske analize s društvenim svjetonazorima i osobinama ličnosti kao prediktorima na orijentaciji na socijalnu dominaciju kao kriterij varijabli

	Orijentacija na socijalnu dominaciju	
	1. korak	2. korak
<i>Prediktori</i>	β	β
Uvjerenje da je svijet opasno mjesto	0,02	0
Uvjerenje da je svijet kompetitivna džungla	0,43***	0,32***
Ugodnost		-0,24**
Savjesnost		-0,03
Otvorenost za iskustva		-0,06
	$R^2 = 0,19$	$R^2 = 0,26$
	$R = 0,44$	$\Delta R^2 = 0,07$
		$R = 0,51$

** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$

β – standardizirani regresijski koeficijent; R – koeficijent multiple korelacije; R^2 – koeficijent multiple determinacije; ΔR^2 – promjena u proporciji objašnjene varijance nakon uvođenja novih varijabli

8.3. Društveni svjetonazori, ideološki stavovi i osobine ličnosti kao prediktori antiimigrantskog stava prema izbjeglicama

U tablici 4 vidimo da je prvim korakom hijerarhijske regresijske analize objašnjeno 18% varijance orijentacije antiimigrantskog stava prema izbjeglicama. Pri tom su se uvjerenja da je svijet opasno mjesto ($\beta=0,26$, $p<0,001$) i kompetitivna džungla ($\beta=0,23$, $p<0,001$) pokazala značajnim prediktorima antiimigrantskog stava prema izbjeglicama. U drugom koraku, kad su u regresijski model uvedeni ideološki stavovi, nastaje statistički značajno povećanje postotka objašnjene varijance od 13 % ($\Delta R^2=0,13$). U trećem koraku, kad su u regresijski model uvedene osobine ličnosti, nije bilo statistički značajnog povećanja objašnjene varijance. Drugim riječima, osobine ličnosti nisu ostvarile značajan samostalni doprinos, a svoju značajnost kao prediktori zadržali su uvjerenje da je svijet opasno mjesto ($\beta=0,15$, $p<0,05$), uvjerenje da je svijet kompetitivna džungla ($\beta=0,25$, $p<0,01$) i desna autoritarnost ($\beta=0,35$, $p<0,001$). Ovim skupom prediktora objašnjeno je ukupno 34 % varijance antiimigrantskog stava prema izbjeglicama.

Tablica 4. Rezultati hijerarhijske regresijske analize s društvenim svjetonazorima ideološkim stavovima i osobinama ličnosti kao prediktorima na orijentaciji na antiimigrantskom stavu kao kriterij varijabli

	Antiimigrantski stav prema izbjeglicama		
	1. korak	2. korak	3. korak
<i>Prediktori</i>	β	β	β
Uvjerenje da je svijet opasno mjesto	0,26***	0,15*	0,15*
Uvjerenje da je svijet kompetitivna džungla	0,23***	0,26***	0,25**
Desna autoritarnost		0,37***	0,35***
Orijentacija na socijalnu dominaciju		0,04	0,05
Ugodnost			-0,06
Savjesnost			0,09
Otvorenost za iskustva			-0,04
	$R^2=0,18$	$R^2=0,31$	$R^2=0,34$
	$R=0,42$	$\Delta R^2=0,13$	$\Delta R^2=0,03$
		$R=0,56$	$R=0,58$

* $p<0,05$ ** $p<0,01$ *** $p<0,001$

β – standardizirani regresijski koeficijent; R – koeficijent multiple korelacije; R^2 – koeficijent multiple determinacije; ΔR^2 – promjena u proporciji objašnjene varijance nakon uvođenja novih varijabli

9. Rasprava

9.1. Osobine ličnosti i društveni svjetonazori

U ovom smo istraživanju utvrdili da osobine ličnosti doista imaju značajan utjecaj na to na koji će način pojedinac percipirati svijet oko sebe. Međutim, osobine ličnosti imaju znatno veći utjecaj na formiranje percepcije svijeta kao kompetitivne džungle negoli na uvjerenje da je svijet opasno mjesto. Imajući na umu psihološko značenje suprotnog pola dimenzije ugodnosti i savjesnosti,³⁰ onda uočavamo da će osobe koje su emocionalno hladne, neprijateljski nastrojene prema drugima, spremne na manipulaciju drugima, sebične, agresivne, egocentrične, nepovjerljive, koje uživaju u moći – a kod kojih istovremeno postoji neurednost, nepouzdanost, lijenost, neodgovornost i destruktivno ponašanje prema sebi i drugima – znatno češće percipirati svijet u kojem žive kao kompetitivnu džunglu. U psihološkoj pozadini uvjerenja da je svijet kompetitivna džungla postoji dakle averzivna i neugodna struktura ličnosti a što je u skladu s drugim istraživanjima.³¹ Međutim, nalazi našeg istraživanja nisu potvrdili pretpostavke DPM-a da niska otvorenost i visoka savjesnost postoje u psihološkoj pozadini uvjerenja da je svijet opasno mjesto.³² Činjenica da se kao značajan prediktor percepcije svijeta kao opasnog društva pokazala niska ugodnost, premda manje, ukazuje na to da se u psihološkoj pozadini percepcije svijeta kao opasnog mjesta nalaze neke druge crte ličnosti. Hipoteza da će osobine ličnosti biti značajni prediktori društvenih svjetonazora djelimice je potvrđena.

9.2. Društveni svjetonazori, ideološki stavovi i osobine ličnost

Nalazi ovog istraživanja u potpunosti su potvrdili teorijsku postavku DPM-a u pogledu relacija društvenih svjetonazora i ideoloških stavova u smislu da su uvjerenje da je svijet opasno mjesto i uvjerenje da je svijet kompetitivna džungla značajni i nezavisni prediktori desne autoritarnosti, odnosno orijentacije na socijalnu dominaciju i u skladu s rezultatima metaanalitičkih istraživanja.³³ Drugim riječima, rezultati ovog istraživanja potvrdili su pretpostavku DPM-a da u pozadini desne autoritarnosti postoji motivacijski cilj koji se odnosi na potrebu za socijalnom kohezijom i kolektivnom sigurnošću, dok u pozadini

³⁰ Usp. Randall J. LARSEN, David M. BUSS, *Psihologija ličnosti*, Jastrebarsko, Naklada Slap, 2008, 88-90.

³¹ Usp. Sibley, Duckitt, *Personality and prejudice...*, 4.

³² Usp. Ryan PERRY, Chris G. SIBLEY, Dangerous and competitive schemas. A new frequency estimation indeks of the Dual Process Model's social worldviews component, *Personality and Individual Differences*, 49 (2010) 983-988.

³³ Usp. Perry, Sibley, Duckitt, *Dangerous and competitive worldviews...*, 124-125.

orijentacije na socijalnu dominaciju postoji motivacijski cilj koji se odnosi na potrebu za grupnom dominacijom i superiornošću.³⁴

Zanimljivo je, međutim, da u ovom istraživanju desna autoritarnost i orijentacija na socijalnu dominaciju nije u statistički značajnoj korelaciji ($r=0,11$, $p>0,05$), a što implicitno ukazuje na to da u socijalno-psihološkoj pozadini ovih dvaju ideologijskih stavova postoje različiti profili ličnosti na uzorku Hrvata u Vojvodini, a na što upravo ukazuju drugi koraci u hijerarhijskim analizama, kad se pored društvenih svjetonazora u regresijske modele uvede osobine ličnosti. Rezultati su naime potvrdili pretpostavku DPM-a, da niži rezultati otvorenosti za iskustva i viši rezultati na svjesnosti, jesu one osobine ličnosti koje su pozitivno povezane s preferiranjem sigurnosti, stabilnosti, strukture i reda, odnosno onih motivacijskih ciljeva koji se nalaze u pozadini desne autoritarnosti. Nalazi istraživanja utvrđuju da je niska ugodnost osobina ličnosti koja se nalazi u psihološkoj pozadini orijentacije na socijalnu dominaciju. Pojedinci s niskim stupnjem ugodnosti imaju dispoziciju da prihvate društveni svjetonazor u kojem je uključeno uvjerenje da je svijet kompetitivna džungla, a koji stvara motivacijske ciljeve u postizanju dominacije, superiornosti i moći, dakle motivacijske ciljeve koji su izraženi u visokoj orijentaciji na socijalnu dominaciju.³⁵ Vidi se, dakle, da osobine ličnosti, pored društvenih svjetonazora značajno doprinose objašnjenju usvajanja ovih ideoloških stavova. Čini se da bi stavovske konstrukte, kao što su desna autoritarnost i orijentacija na socijalnu orijentaciju, trebalo koncipirati kao dva socijalno-psihološka hibrida.

9.3. Društveni svjetonazori, ideološki stavovi, osobine ličnosti i antiimigrantski stav

Sukladno postavkama DPM-a, pošlo se od hipoteze da će neki društveni svjetonazori, ideološki stavovi i osobine ličnosti biti značajni prediktori antiimigrantskog stava. Oba društvena svjetonazora, tj. uvjerenje da je svijet opasno mjesto i uvjerenje da je svijet kompetitivna džungla, pokazali su se značajnim prediktorima antiimigrantskog stava u prvom koraku hijerarhijske regresijske analize. Kad se u drugom koraku regresijskog modela uvelo ideološke stavove, onda se uvidjelo da je samo desna autoritarnost značajan prediktor antiimigrantskog stava. Drugim riječima, u socijalno-psihološkoj pozadini antiimigrantskog stava jest percepcija svijeta kao opasnog, prijetećeg i nepredvidljivog mjesta i percepcija svijeta kao kompetitivne džungle, uz istovremenu potrebu za postizanjem kolektivne sigurnosti, kontrole, stabilnosti, socijalne kohezije i reda. Kada se u trećem koraku regresijskog modela uvelo osobine ličnosti onda

³⁴ Usp. Duckitt, *A dual-process cognitive-motivational theory...*, 50-51.

³⁵ Usp. Ryan PERRY, Chris G. SIBLEY, Big Five personality predicts Social Dominance Orientation and Right-Wing Authoritarianism, *Personality and Individual Differences*, 52 (2012) 1, 3-8.

se uočilo da one nisu imale značajan doprinos u predikciji antiimigrantskog stava. Ovakva konfiguracija prediktora antiimigrantskog stava nije u skladu s DPM-om gdje se pretpostavlja da će manje ugodne osobe i one koje percipiraju svijet oko sebe kao kompetitivnu džunglu biti više orijentirane na socijalnu dominaciju koja bi trebala uzrokovati viši stupanj izražavanja antiimigrantskog stava.³⁶ Jedna od mogućih interpretacija dobivenih nalaza jest to da je kod Hrvata u Vojvodini percepcija društva kao kompetitivne džungle s elementima socijalnog darvinizma primarno najviše generirana njihovim političkim i ekonomskim položajem, a ne toliko osjećajem i percepcijom da je društvo u kojem žive neko opasno i prijeteće mjesto. Nesudjelovanjem osobina ličnosti u konfiguraciji prediktora antiimigrantskog stava u skladu je s teorijskom pretpostavkom DPM-a da su efekti osobina ličnosti posredovani ideološkim stavovima pojedinca.³⁷

Ovdje možemo navesti i neka ograničenja ovog istraživanja. Prvo, uzorak je relativno malen s obzirom na socijalno-psihološku kompleksnost problematike istraživanja. Drugo, iz ovih razloga nije bilo prikladno primijeniti strukturalno modeliranje da bismo mogli utvrditi uzročno-posljedični slijed promatranih varijabli. U nekom budućem istraživanju predlažemo da se u model DPM-om uvedu dimenzije *Mračne trijade ličnosti* umjesto dimenzija petofaktorskog modela ličnosti da bismo možda bolje vidjeli povezanost averzivnih crta ličnosti s različitim dimenzijama predrasuda. Također bi valjalo uvesti latentnu dimenziju katoličke religioznosti kako bismo utvrdili utjecaj religioznosti na neke ideološke obrasce.

Zaključci

(1) U psihološkoj pozadini uvjerenja da je svijet kompetitivna džungla postoji averzivna asocijalna i neugodna struktura ličnosti, a što je u skladu s pretpostavkama DPM-a. Na uzorku Hrvata u Vojvodini nalazi ovog istraživanja nisu potvrdili pretpostavke DPM-a da su niska otvorenost i visoka savjesnost u psihološkoj pozadini uvjerenja da je svijet opasno mjesto. Nalazi istraživanja, dakle, ne potvrđuju Duckittovu pretpostavku da uvjerenje da je svijet opasno mjesto proizlazi iz percepcije da su dobri ljudi i njihove vrijednosti ugrožene od strane loših ljudi.³⁸ Hipoteza da će osobine ličnosti biti značajni prediktori društvenih svjetonazora djelimice je potvrđena, barem na uzorku Hrvata u Vojvodini.

(2) Nalazi ovog istraživanja u potpunosti su potvrdili teorijsku postavku DPM-a u pogledu relacija društvenih svjetonazora i ideoloških stavova u smislu

³⁶ Sibley i dr., *A Dual process model of attitudes...*, 555.

³⁷ Sibley i Duckit, *Personality and prejudice...*, 23.

³⁸ Usp. Duckitt, *A dual-process cognitive...*, 61.

da su uvjerenje da je svijet opasno mjesto i uvjerenje da je svijet kompetitivna džungla značajni i nezavisni prediktori desne autoritarnosti, odnosno orijentacije na socijalnu dominaciju. Rezultati istraživanja su potvrdili pretpostavku DPM-a da u pozadini desne autoritarnosti postoji motivacijski cilj koji se odnosi na potrebu za socijalnom kohezijom i kolektivnom sigurnošću, dok je u pozadini orijentacije na socijalnu dominaciju motivacijski cilj koji se odnosi na potrebu za grupnom dominacijom i superiornošću.³⁹

(3) Konfiguracija prediktora antiimigrantskog stava nije u skladu s pretpostavkama DPM-a, gdje se pretpostavlja da će manje ugodne osobe i koje percipiraju svijet oko sebe kao kompetitivnu džunglu biti više orijentirane na socijalnu dominaciju koja bi uzrokovala veći stupanj izražavanja antiimigrantskog stava.

(4) Indirektno se može zaključiti da specifičnost nacionalno-manjinskog statusa Hrvata u Vojvodini ima utjecaja na međusobnu povezanost osobina ličnosti, društvenih svjetonazora, ideoloških stavova i antiimigrantskog stava u sklopu teorijskog dualnog procesnog modela. U tom se pogledu rezultati ovog istraživanja najviše razlikuju u socijalno-psihološkoj pozadini antiimigrantskog stava koji se nisu pokazali sukladno propozicijama DPM-a. Relacije osobina ličnosti, društvenih svjetonazora i ideološkog stavova su djelimice ili u potpunosti u skladu s propozicijama DPM-a, odnosno u skladu s nalazima istraživanja na drugim uzorcima.

³⁹ Usp. *isto*, 50-51.

Zlatko Šram* – Mario Bara**

Empirical Testing of the Dual-Process Cognitive-Motivational Theory of Social Prejudices on a Sample of the Croatian National Minority in Vojvodina (Serbia)

Summary

In this study, we aimed to determine (1) whether personality traits are significant predictors of social worldviews, (2) the contribution of social worldviews and personality traits in predicting Right-Wing Authoritarianism and Social Dominance Orientation, and (3) the contribution of social worldviews, ideological attitudes, and personality traits in predicting anti-immigrant attitudes. The research was conducted on a convenience sample of adult Croatian respondents in Vojvodina (Serbia). The concept of prejudice was measured by anti-immigrant attitudes, which indicated the presence of pronounced hostility, aversion, and intolerance towards refugees from Syria, Iraq, and Afghanistan. Agreeableness emerged as the most significant predictor of social worldviews, and it did so in a negative direction. Significant predictors of Right-Wing Authoritarianism were found to be low Openness to experience, higher Conscientiousness, and the belief that the world is a dangerous place, while significant predictors of Social Dominance Orientation were low Agreeableness and the belief that the world is a competitive jungle. Significant predictors of anti-immigrant attitudes were Right-Wing Authoritarianism and the belief that the world is a dangerous place and a competitive jungle. Personality traits did not significantly contribute to the internalization of anti-immigrant attitudes, indicating that the effects of personality traits on prejudice are mediated through ideological attitudes. The findings of research on the Croatian minority sample in Vojvodina (Serbia) are consistent with the assumptions of the dual-process model.

Key words: Croats in Vojvodina, dual process model, ideological attitudes, personality traits, social worldviews.

(na engl. prev. Zlatko Šram)

* Zlatko Šram, PhD, Croatian Center for Social Research; Address: Grgura Ninskog 5, HR-22000 Šibenik, Croatia; e-mail: zlatko.sram@hcdi.hr.

**Mario Bara, PhD, Assoc. Prof., Catholic University of Croatia, Department of Sociology; Address: Ilica 242, HR-10000 Zagreb, Croatia; e-mail: mario.bara@unicath.hr.